

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.9>

Дмитренко Е. С.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Дмитренко Ю. П.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри управління
та інформаційно-аналітичного забезпечення
Національної академії Служби безпеки України

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті проаналізовано проблеми фінансового забезпечення соціального захисту військовослужбовців у контексті рішень Конституційного Суду України та сучасних викликів. Увагу зосереджено на визначенні поняття «фінансове забезпечення соціального захисту військовослужбовців» – як фінансування цієї сфери за рахунок коштів, які формуються у спеціально створених фондах та розподіляються і використовуються з метою соціального захисту військовослужбовців.

Наголошено на значенні Закону про Державний бюджет України, в якому визначаються розмір і цільове спрямування видатків держави на соціальний захист військовослужбовців на бюджетний період. Водночас акцентовано увагу на проблему зупинення зазначеним законом норм інших законів щодо соціальних виплат і пільг військовослужбовцям та на правових позиціях щодо цього Конституційного Суду України.

У результаті аналізу окремих рішень Конституційного Суду України визначено особливості правового статусу військовослужбовців, що обумовлюють потребу матеріальної компенсації установлених законом обмежень та умов служби. Серед них: виконання обов'язків щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності України; жорсткі вимоги до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей; високий ризик отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків.

Зроблено висновки, які ґрунтуються на рішеннях Конституційного Суду України: зупинення пільг, компенсацій і гарантій для зазначеної категорії громадян без відповідної матеріальної компенсації є порушенням гарантованого державою права на їх соціальний захист; допустимим є регулювання суспільних відносин у соціальній сфері за принципом пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави.

Звернено увагу на окремі проблеми щодо фінансового забезпечення соціального захисту військовослужбовців та запропоновано шляхи їх вирішення, наприклад доповнити Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» окремим розділом «Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей в особливі періоди».

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, соціальні гарантії, фінансове забезпечення соціального захисту, фінансування, видатки на соціальний захист, бюджет, рішення Конституційного Суду України, воєнний стан.

Dmytrenko E. S., Dmytrenko Yu. P. Problems of financial security of social protection of military personnel in the context of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and contemporary challenges

Abstract. The article analyzes the problems of financial provision of social protection of military personnel in the context of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and modern challenges. Attention is focused on the definition of the concept of «financial provision of social protection of military personnel» – as financing

of this area at the expense of funds that are formed in specially created funds and distributed and used for the purpose of social protection of military personnel.

The importance of the Law on the State Budget of Ukraine, which determines the size and target direction of state expenditures on social protection of military personnel for the budget period, is emphasized. At the same time, attention is focused on the problem of the suspension of the norms of other laws regarding social payments and benefits to military personnel and on the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine regarding this law.

As a result of the analysis of individual decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the peculiarities of the legal status of military personnel have been determined, which determine the need for material compensation for limitations and conditions of service established by law. Among them: fulfillment of duties to protect the sovereignty and territorial integrity of Ukraine; strict requirements for discipline, professional suitability, professional, physical, willpower and other qualities; high risk of injury, health damage or even death during the performance of official duties.

Conclusions were made based on the decisions of the Constitutional Court of Ukraine: suspension of benefits, compensations and guarantees for the specified category of citizens without appropriate material compensation is a violation of the state-guaranteed right to their social protection; the regulation of public relations in the social sphere according to the principle of proportionality between the social protection of citizens and the financial capabilities of the state is permissible.

Attention was drawn to certain problems regarding the financial provision of social protection for servicemen and ways to solve them were proposed, for example, to supplement the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» with a separate section «Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families in Special Periods».

Key words: *military personnel, social protection, social guarantees, financial provision of social protection, financing, expenditures on social protection, budget, decision of the Constitutional Court of Ukraine, martial law.*

Вступ. В Україні як соціальній державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищими соціальними цінностями [1, ст. 3]. Держава спрямовує свою діяльність насамперед на забезпечення реалізації громадянами як конституційних прав в цілому, так і права на соціальний захист. Змістом права громадян на соціальний захист відповідно до Конституції України є їх забезпечення: у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин; у старості; в інших випадках, передбачених законодавством [1, ст. 46].

В Україні в умовах запровадженого у 2022 році воєнного стану через збройну агресію РФ особливого соціального захисту потребують військовослужбовці. Такий захист, який здійснюється у визначених законодавством формах, неможливо забезпечити без здійснення видатків з різних фондів для фінансування програм соціального захисту цієї категорії громадян як важливої фінансової складової такої системи. Однак фінансове забезпечення соціального захисту військовослужбовців характеризується неналежним обсягом видатків, недосконалим правовим регулюванням, яке не в повній мірі відпо-

відає стандартам та принципам права країн Європейського Союзу (далі – ЄС). А тому вітчизняна система соціального захисту військовослужбовців та її фінансова і правова складові потребують удосконалення з метою наближення до загальноєвропейських норм і стандартів.

Окрім аспекти соціального захисту військовослужбовців були предметом дослідження таких учених як: В. Буряк, Р. Гринько, Ю. Крет, А. Мота, А. Огінська, С. Петrenchенко, П. Пилипенко та інших. Однак недостатня розробленість цієї проблематики з урахуванням рішень Конституційного Суду України (далі – КСУ) та сучасних викликів, її актуальність зумовлюють потребу у проведенні подальших досліджень даної теми.

Виклад основного матеріалу. За сучасних умов воєнного стану в Україні реалізація та захист конституційних прав військовослужбовців (насамперед права на соціальний захист та пов'язаних з ним інших прав [1, статті 46-50]). Їх реалізація забезпечує можливість військовослужбовцям підтримати належним чином рівень життя, доступ до системи надання соціальних послуг.

Аналіз наукових джерел (зокрема праць А. Огінської, Ю. Крет) засвідчив розгляд

у соціальному захисті фінансової підсистеми [2, с. 134] або ж окремого поняття «фінансово-правовий захист» – як напряду публічної фінансової діяльності держави та ланки фінансової системи, пов'язаної з публічними видатками, що спрямовуються на фінансування соціальних допомог, пільг та гарантій [3, с. 90]. Нами визначено як окремі, але взаємопов'язані складники механізму соціального захисту – правове та фінансове забезпечення, а останнє – як фінансування цієї сфери за рахунок коштів, які формуються у спеціально створених фондах та розподіляються і використовуються з метою соціального захисту [4, с. 236]. Із урахуванням зазначеного пропонуємо розглядати механізм соціального захисту військовослужбовців через окремі, але взаємопов'язані елементи: правове забезпечення; фінансове забезпечення соціального захисту військовослужбовців – як фінансування цієї сфери за рахунок коштів, які формуються у спеціально створених фондах та розподіляються і використовуються з метою їх соціального захисту.

Основним фінансово-плановим документом, в якому визначаються видатки держави на соціальний захист військовослужбовців, їх розмір і цільове спрямування на бюджетний період, є Закон про Державний бюджет України. Відповідно до положень ст. 95 Конституції України [1, ст. 95] та ст. 40 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) предмет регулювання закону про Державний бюджет України є визначеним. Важливою нормою БК України, зміст якої спрямований на фінансовий захист військовослужбовців, є вимога деталізації у законі про Державний бюджет України видатків [5, ст. 40], в тому числі й на соціальний захист військовослужбовців. У цьому ж сенсі варто згадати і норму ст. 41 БК України щодо особливостей здійснення КМУ видатків бюджету в разі, якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України. За такої ситуації надання пільг, компенсацій і гарантій військовослужбовцям у поточному бюджетному періоді застосовуються у розмірах та на умовах, що діяли у грудні попереднього бюджетного періоду [5, ст. 41].

Розглядаючи питання фінансового забезпечення соціального захисту військовослужбовців, не можна оминати увагою проблему зупинення законом про Державний бюджет України норм інших законів щодо соціальних виплат та пільг військовослужбовцям. Правова позиція щодо цього неодноразово визначалася у Рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ).

Так у Рішенні КСУ від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 зазначено, що до громадян, які потребують гарантій соціального захисту, насамперед належать ті, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі в органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку (у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), Військово-Морських Силах України, в органах Служби безпеки України, прокуратури, охорони державного кордону України тощо). При цьому звернено увагу на такі особливості військової служби зазначених осіб, як: екстремальні умови праці, пов'язані з постійним ризиком для життя і здоров'я; жорсткі вимоги до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей. Саме вказані особливості (на що наголошено у Рішенні) обумовлюють потребу компенсації наявності підвищених гарантій соціальної захищеності, спрямованих на забезпечення добробуту військовослужбовців і членів їхніх сімей як під час проходження служби, так і після її закінчення.

Разом із тим у аналізованому Рішенні КСУ вказано на окремі проблеми реалізації права на соціальний захист, зокрема на практику ревізування пільг, компенсацій і гарантій у чинному на той час законодавстві. Така практика, яка мала місце зокрема в законах про Державний бюджет України на 2001 та 2002 роки, суперечила частині 3 статті 27 БК України. Зважаючи на викладене та керуючись змістом статей 46 та 48 Конституції України, зроблено висновки: про недопустимість звуження змісту та обсягу цього права, оскільки пільги, компенсації і гарантії є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення відповідного життєвого рівня; їх

зупинення без відповідної матеріальної компенсації є порушенням гарантованого державою права на соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей [6, пункти 3, 6 мотивувальної частини].

Важливі правові позиції КСУ щодо фінансової складової соціального захисту громадян були сформульовані у Рішеннях, прийнятих пізніше. Зокрема у Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 КСУ визнав, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними, оскільки розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави. Іншими словами (за висновком КСУ) механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення. Утім у аналізованому Рішенні КСУ робиться важливий висновок: зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою, однак із гарантуванням відповідно до статті 48 Конституції України права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [7, п. 2 мотивувальної частини].

Зазначений висновок був деталізований у Рішенні КСУ від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. У ньому констатується, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальноосвітніх потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України [8, п. 2 мотивувальної частини]. Детальний аналіз цього Рішення дає підстави узагальнити, що у забезпеченні відповідного рівня права на соціальний захист держава має керуватися такими принципами: 1) встановлення видів і розмірів соціальних послуг та виплат державою з урахуванням її фінансових можливостей; 2) справедливий і неупереджений розподіл суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; 3) прагнення до збалансованості Державного бюджету України; 4) забезпечення рівня державних гарантій права на соціальний захист відповідно до Конституції України; 5) відповідність змін у механізмі нарахування соціальних виплат та допомоги критеріям пропорційності, справедливості, допустимості.

Для аналізу особливостей фінансово-правового захисту військовослужбовців важливими є насамперед такі Рішення КСУ: від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016; від 22 травня 2018 року № 5-р/2018; від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019; від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022.

Ознайомлення зі змістом Рішення КСУ від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 свідчить про те, що у ньому визначено спеціальний статус осіб, які перебувають на службі у ЗСУ та в інших військових формуваннях, та характерні ознаки заходів, спрямованих на забезпечення їм належного соціального захисту. По-перше, такі заходи обумовлені особливістю виконуваних ними обов'язків щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності України. По-друге, виконання зазначених обов'язків обумовлює завдання держави забезпечити їх соціальний захист (відповідно до статті 17 Конституції України). Саме ці положення, за висновком КСУ, є пріоритетними та мають безумовний характер, а тому заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, не можуть бути скасовані чи звужені [9, п. 2 мотивувальної частини].

Важливі правові позиції були сформульовані у Рішенні Великої палати КСУ від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. Це, насамперед, висновок про те, що держава за певних обставин, обумовлених існуючими фінансово-економічними можливостями, має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд і може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Такими обставинами можуть бути наступні: 1) значне погіршення фінансово-економічної ситуації; 2) запровадження воєнного або надзвичайного стану; 3) необхідність забезпечення національної безпеки України; 4) потреба модернізації системи соціального захисту тощо. Проте у Рішенні наголошено, що держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати їм достатні умови життя [10, п. 2 мотивувальної частини].

Варто також зупинитися на Рішеннях КСУ (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019 та від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022, у яких дістали подальший розвиток правові позиції Рішення КСУ від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. Оцінюючи їх зміст, звернули увагу на положення про обумовленість спеціального статусу та особливих умов соціального захисту військовослужбовців специфікою військової служби, яка полягає, зокрема, у виконанні ними спеціальних завдань, наявності ризиків для їх життя та здоров'я [11, п. 2 мотивувальної частини; 12, п. 3 мотивувальної частини]. У Рішеннях вказано, що громадянам України, які захищають незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, і членам їхніх сімей держава повинна надавати додаткові гарантії соціального захисту. КСУ констатує, що держава може встановлювати певні відмінності щодо рівня соціального захисту вказаних категорій осіб. Однак визначені законом відмінності не повинні: допускати жодних невиправданих винятків із конституційного принципу рівності, містити ознак дискримінації при реалізації зазначеними особами права на соціальний захист та порушувати сутність права на соціальний захист, а обґрунтування механізму нарахування соціальних виплат має відбуватися із урахуванням критеріїв пропорційності та справедливості [11, п. 2 мотивувальної частини]. Окрім того, у Рішенні КСУ (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 вказано на дві важливі складові реалізації права на соціальний захист зазначених осіб, а саме: 1) якісне і ефективне законодавче регулювання; 2) запровадження механізмів забезпечення державної підтримки. При цьому зазначено, що метою законодавчого регулювання в цій сфері є як усебічне соціальне забезпечення військовослужбовців, яке компенсуватиме установлені законом обмеження та умови служби, властиві цій категорії громадян, так і підвищення мотивації особового складу ЗСУ у виконанні відповідно до статті 17 Конституції України покладених на них функцій щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Правова позиція КСУ полягає

в тому, що статус військовослужбовців обумовлює високий ризик отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків під час захисту Вітчизни [12, п. 3 мотивувальної частини]. Така позиція відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо людських прав військовослужбовців від 24 лютого 2010 року CM/Res (2010)4 про надання військовослужбовцям належного медичного обслуговування, компенсацій, надбавок, в тому числі й для осіб, які залишають збройні сили, та які отримали поранення або захворіли внаслідок служби [13, пункти 72, 73].

Зважаючи на викладене варто звернути увагу на проблему реалізації права військовослужбовця на одноразову грошову допомогу у більшому розмірі після первинного встановлення інвалідності (ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності), виплату якої передбачено пунктом 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [14, п. ст. 16-3]. І хоча із визнанням Рішенням КСУ від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 неконституційною цієї норми стосовно обмеження виплати зазначеної допомоги дворічним терміном для отримання, механізм її виплати потребує подальшого удосконалення. Варто погодитися з тими науковцями, які вважають, що єдиною умовою набуття права на соціальний захист на випадок інвалідності має бути встановлення факту її настання як результату проходження військової та іншої прирівняної до неї служби, незалежно від того, чи цей факт встановлено на момент звільнення чи після цього [15, с. 374]. Саме такого змісту норми мають бути у відповідному законодавстві.

Також є очевидною потреба чіткого визначення та деталізації у законодавстві: 1) особливостей надання такої допомоги різним категоріям військовослужбовців, особам, які залучені до оборонної діяльності (добровольці сил територіальної оборони, партизани тощо) та їх родичам; 2) повноважень командування військових частин, посадових осіб територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки чи органів військово-

вого управління із цього питання, в тому числі й інформування військовослужбовців про їх пільги та гарантії. У цьому ж сенсі доцільно удосконалити і окремі норми постанови КМУ «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» 28 лютого 2022 р. № 168.

У зв'язку із зазначеним та з урахуванням думок учених про такі проблеми в аналізованій сфері, як чисельність та певною мірою безсистемність норм про соціальний захист [16, с. 163], в тому числі й щодо військовослужбовців в умовах воєнного стану, на нашу думку доцільно доповнити Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» окремим розділом «Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей в особливі періоди».

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що надання військовослужбовцям додаткових гарантій соціального захисту обумовлено особливістю виконуваних ними службових обов'язків, певними обмеженнями та високим ризиком ушкодження здоров'я (загибелі) під час їх виконання. Вони є додатком

до основних джерел їх існування та складовою конституційного права на соціальний захист. При встановленні видів і розмірів соціальних послуг та виплат мають ураховуватися фінансові можливості держави. За окремих обставин (запровадження воєнного стану, значне погіршення фінансово-економічної ситуації) механізм реалізації цих прав може бути змінений державою через неможливість їх фінансового забезпечення. Зміна (зупинення) механізму надання допомог, пільг без відповідної матеріальної компенсації звужує зміст та обсяг права на соціальний захист, а тому є конституційно допустимим лише із гарантуванням права на достатній життєвий рівень для військовослужбовця та його сім'ї.

З метою вирішення зазначених та інших проблем механізм реалізації права військовослужбовців на соціальний захист потребує подальшого удосконалення у напрямку чіткого визначення та деталізації порядку надання пільг, допомог різним категоріям військовослужбовців, в тому числі в умовах воєнного стану. Зазначена проблематика може стати напрямами подальших досліджень у аналізованій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Огінська А. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 131-136.
3. Крет Ю.М. Сутність фінансово-правового захисту у науці фінансового права. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 85-92.
4. Дмитренко Е.С., Дмитренко Ю.П. Особливості фінансового, правового та організаційного забезпечення соціального захисту громадян в умовах євроінтеграції України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Том 3 (44). С. 234-242.
5. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
6. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року. Справа № 5-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text>
7. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>

8. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

9. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>

10. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>

11. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text>

12. Рішення КСУ (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

13. Recommendation CM/ Rec (2010)4 on human rights of members of the armed forces : Committee of Ministers on 24 February 2010. / The Council of Europe. URL: <https://search.coe.int/cm/?i=09000016805cf8ef> (дата звернення: 13.09.2024).

14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

15. Пилипенко П.Д., Буряк В.Я. Гарантії соціального захисту осіб з інвалідністю як складова службового правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/60.pdf>

16. Гринько Р.В., Мота А.Ф., Петrenchенко С.А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161-166.